

Christien Brinkgreve, Eric Koenen en Sanne Bloemink (red.)

Taalkracht

ANDERE WOORDEN
ANDERE WERELDEN

Met een inleiding van Paul Verhaeghe

ISVW UITGEVERS

Christien Brinkgreve, Eric Koenen, Sanne Bloemink (red.)

Taalkracht

ANDERE WOORDEN
ANDERE WERELDEN

ISVW UITGEVERS

Inhoud

Christien Brinkgreve, Eric Koenen, Sanne Bloemink
Woord vooraf 7

Paul Verhaeghe
Over woorden en dingen 11

De werking van woorden

Peter Henk Steenhuis
'Dit zijn niet mijn woorden' 23

Rineke van Daalen
*Oude woorden en nieuwe verhoudingen.
Over onderwijs en beroep* 35

Adriaan van Dis
Taalstrijd in postkoloniale verhoudingen 41

Martine Gosselink
*Heel goed dat het Rijks die termen verwijdert, maar
wat is er mis met 'Eskimo'?
De strijd om taal in het museum* 47

Raoul de Jong
Iets over het N-woord 57

Jim van Os
*Hoe het woord 'kwaliteit' in de zorg een nietszeggende
term werd* 65

Willem Oerlemans
Over de benoeming en vaststelling van pijn 77

Sanne Bloemink
*De taal van de diagnose: sociale functies van
de diagnose AD(H)D* 83

Bram de Ridder, Maria Groen-Blokhuis, Branko van Hulst <i>Een depressie is geen verkeerde mossel. Over taalgebruik in de psychiatrie</i>	89
Daan Heerma van Voss <i>Kale taal. Over Sylvia Plath en de metaforen van angst en depressie</i>	97
Elize Lam <i>Kwetsbaarheid. De dunne lijn tussen hulp en controle</i>	103
Floortje Scheepers <i>Over het woord ‘excellent’ en wat dat aanricht</i>	111
Manja Bomhoff <i>Zoeken onder een lantaarnpaal. Hoe de nadruk op transparantie ten koste gaat van openheid</i>	115
Marian Verkerk <i>‘Goedpatiënten’. Over participatie, taal en zichtbaarheid</i>	121
Liesbeth Woertman <i>Het gezicht tot masker gemaakt. Schoonheid als maat en getal</i>	129
Trudy Dehue <i>Vrucht, foetus, baby? Spreken over ongeborenen</i>	135
Yvonne Zonderop <i>Taal voor zingeving</i>	143
Christien Brinkgreve <i>Hoe te praten over seksueel misbruik?</i>	149
Eric Koenen <i>De taal van de onderstromen</i>	153
Christien Brinkgreve en Eric Koenen <i>Het zoeken naar de goede woorden</i>	163

Woord vooraf

Dit boek gaat over taal, over de werking van de woorden die we gebruiken.

De auteurs in dit boek, afkomstig uit verschillende vakgebieden, vormen een klein gezelschap, Babel genoemd, dat in 2015 werd bijeengebracht door Christien Brinkgreve. Zij herkende een gemeenschappelijk motief in het denken en werk van al deze mensen: een grondig ervaren kritische houding tegenover het regime van maat en getal dat zoveel belangrijks aan het oog onttrekt, waaronder taal en reflectie. Het leidde tot een dag waarop we op een open manier verontrusting deelden en ervaringen en ideeën uitwisselden, niet gericht op succesverhalen maar op het vallen en opstaan bij de pogingen om anders te werk te gaan. Die dag kreeg een vervolg in een boekje waarin ieder zijn of haar stem liet horen, *Weten vraagt meer dan meten. Hoe het denken verdwijnt in het regime van maat en getal*, dat in 2017 uitkwam en op veel herkenning en bijval kon rekenen.

Een van de thema's die hierbij opdoken werd door Paul Verhaeghe, deelnemer van het eerste uur, uitgelicht om binnen de Babelgroep bij de kop te nemen, namelijk het belang van taal. Ook dit leidde tot een dag waarop ieder vanuit zijn eigen vakgebied iets vertelde over de daar heersende begrippen en hoe deze in de praktijk uitwerken, soms, onvoorzien en ongewild, op een negatieve manier. We bespraken hoe andere begrippen ontwikkeld konden worden, of een andere betekenis konden krijgen. We spraken over de macht van het vertoog en hoe diep die ingrijpt, en hoe de macht over het woord aan het verschuiven is, en daarmee de taal. En die dag vond zijn neerslag, wederom, in een boek: *Taalkracht. Andere woorden, andere werelden*.

Onze manier van werken blijkt productief, ook als proces: ze genereert andere kennis en inzichten dan vaak gebruikelijk is in de wetenschap door de open uitwisseling, ook over wat niet lukt, over de vakgebieden heen. Het is een open en zoekend gesprek, geen debat waarin stellingen worden betrokken en men anderen de loef wil afsteken, gericht op individueel excelleren en winnen. Het brengt een andere houding met zich mee, gericht op samen verder komen, en maakt ontvankelijk voor nieuwe invallen, voor een tastend en improviserend verder denken.

Babel is een levende onderneming, een netwerk, een doorgaand proces. Soms komt er iemand bij, soms valt er iemand af. Niet alle aanwezigen op de dag schreven een stuk, er kwamen wat stukken bij van mensen die zich met het thema bezighielden, maar de kern van het boek komt voort uit wat er die dag is gezegd.

Dit boek en onze manier van werken en samenwerken kun je het best zien als een moderne bigband: een veelheid van spelers, ieder met een instrument, een eigen klank en een eigen manier van spelen, die samen een geheel vormen. We hebben geen uitgestippeld programma, onze ideeën ontstaan gaandeweg. We streven niet naar eenstemmigheid, maar laten juist de diversiteit bestaan, en daar komt iets uit voort: andere klanken, nieuwe verbindingen van geluiden, die tot andere inzichten en constructieve vragen leiden.

Net als ons eerste boek is *Taalkracht* ontstaan vanuit verontrusting, verwondering en betrokkenheid. Verontrusting over hoe taal, of het ontbreken van taal, schadelijk kan werken. Verwondering over hoe die processen rond taal, taalgebruik en taalvernieuwing in hun werk gaan. Betrokkenheid over de gevolgen. En pogingen om, met verbeeldingskracht, taal te veranderen als deze als pijnlijk wordt ervaren, of belangrijke verschijnselen links laat liggen en het denken blokkeert.

Het gaat ons hierbij niet om de betekenis opgeslagen in woordenboeken, maar om de associaties van de begrippen. Om de uitwerking van taal in de praktijk van leven, werken, ervaren en handelen, in al die vakgebieden die zich in dit boek laten horen.

Dit boek laat de ophef over taal van verschillende kanten zien. De auteurs beschrijven hoe de strijd om taal, of de zoektocht naar andere taal, zich in hun domein afspeelt. Ze maken duidelijk hoe misleidend begrippen kunnen zijn en hoe destructief deze kunnen uitwerken, be-

wust en onbewust. Hoe groot de kloof kan zijn tussen de woordwerelden van verschillende groepen (overheid en burgers, professionals en klan-ten). Hoe het zoeken is naar andere, soms nieuwe woorden als de verhoudingen veranderen en de wereld complexer wordt. Hoe belangrijk het is om een taal terug te vinden die verloren is geraakt, of niet ontwikkeld is (taal voor zingevingsvragen, voor de verhouding tot de natuur, de beleving van plekken, de fysieke en psychische ervaring van pijn en ontregeling). Hoe begrippen vertaald worden in maten en meetinstrumenten die averechts kunnen uitwerken en verontrustende gevolgen hebben, en hoe de ervaring van angst en depressie de taal van de metaforen zoekt. Hoe de lineaire oorzaak-gevolgmodellen in de psychiatrie niet werken en we op zoek gaan naar een meer ecologische taal van verwevenheid en onderlinge verbindingen. Over hoe de taal ontbreekt om de verwevenheid van hand en hoofd aan te geven, van praktisch en theoretisch, terwijl ons hele onderwijssysteem op dat onderscheid is gebouwd. Over hoe onderstromen in organisaties vaak bepalend zijn voor wat zich voltrekt terwijl de taal daarvoor nauwelijks ontwikkeld is.¹

Het boek is een waaier aan inzichten en perspectieven, die allemaal gaan over hetzelfde thema: hoe taal en werkelijkheid met elkaar verweven zijn, hoe beide veranderen en hoe ze elkaar veranderen.

Deze verschillende bijdragen, uiteenlopend in lengte, toon en expertise, zijn gerangschikt als een veldboek in het tweede deel van dit boek *De werking van woorden*. Dit deel wordt voorafgegaan door een inleidend hoofdstuk van Paul Verhaeghe, *Over woorden en dingen*. Tot slot volgt een hoofdstuk waarin we lijnen trekken en proberen verder te komen in het denken over de taal die we gebruiken, *Het zoeken naar de goede woorden*.

Christien Brinkgreve, Eric Koenen, Sanne Bloemink

¹ Enkele bijdragen op de dag resulteerden niet in een bijdrage aan het boek. Zo vertelde Arita Baaijens over haar project 'Woordenboek voor de toekomst' dat een taal wil ontwikkelen die verbondenheid tussen mens en natuur tot uitdrukking brengt en betoogde Maxim Februari hoe met de oprukkende binaire taal van de algoritmen de taal van het gesprek, de afweging, de gelaagdheid en ambivalenties verdwenen raakt, en hoe dat een bedreiging van het recht vormt.

Over woorden en dingen

Paul Verhaeghe

Paul Verhaeghe is hoogleraar psychodiagnostiek aan de Universiteit Gent. Hij schreef onder meer *Het einde van de psychotherapie* (2009), *Identiteit* (2012), *Autoriteit* (2015) en *Intimiteit* (2018).

Taal is voor mij altijd belangrijk geweest. Geboren in een ongeletterde familie en in een tijdperk zonder televisie heb ik als kind de lokale bibliotheek zo ongeveer van A tot Z uitgelezen (het was een kleine bibliotheek). Als leerling op het gymnasium kreeg ik dankzij begenadigde docenten toegang tot Homerus en Ovidius, later tot Seneca en Sophocles. Toen ik in 1978 afstudeerde in de psychologie droeg mijn licentiaatsthesis als titel: *Woord en beeld, een psychoanalytische studie*. Recent werd 'licentiaatsthesis' herdoopt tot 'masterproef'. Dit illustreert hoe woorden nooit neutraal zijn, want de nieuwe benaming wijst op een omslag van een Romaanse visie op de universiteit naar een Angelsaksische.

In diezelfde periode moet ik *1984* gelezen hebben, de meer dan ooit actuele dystopie van George Orwell, iemand voor wie ik een diepe bewondering koester. Zijn beschrijvingen (in 1948!) van de manieren waarop een dictatuur macht uitoefent, onder meer door de taal van de bevolking te manipuleren op grond van wat hij 'Newspeak' noemt, zijn ondertussen bewaarheid geworden. Nog later maakte ik kennis met Michel Foucault, de man die mij het woord 'discours' (vertoog) leerde kennen, samen met de manier waarop een dominant vertoog zo ongeveer allesbepalend kan worden voor een maatschappij. Mijn werk als psychoanalyticus leert mij hoe vormend woorden zijn, maar ook hoe ze kwetsende, zelfs dodelijke effecten kunnen uitlokken.

Ik hou van taal, omdat ik in mijn eigen geschiedenis ondervonden heb welke emancipatorische kracht en vrijheid zij ons kan verlenen. Dat het omgekeerde evenzeer mogelijk is, wordt in deze roepoetertijden

(denk aan Trump, Johnson en onze lokale varianten) maar al te duidelijk. ‘Fake news’, ‘fake science’, ‘alternative facts’ maken woorden verdacht – wie of wat kunnen we nog geloven?

Meer dan voldoende redenen dus om de kracht van taal nogmaals te bevragen. ‘Nogmaals’, want de kennis is er, van de *Rhetorica* van Aristoteles tot *L’ordre du discours* van Foucault. Het lijkt wel alsof onze tijd hun ideeën vergeten is, vandaar dat ik in de Babelgroep het voorstel gedaan heb om een aantal ervan opnieuw op de voorgrond te brengen.

Zelf besteed ik in deze inleidende tekst aandacht aan twee van die ideeën, om vervolgens te kunnen besluiten met een derde onderwerp. Het eerste hebben we te danken aan Zwitserse linguïst Ferdinand de Saussure (1857-1913), en handelt over de arbitrariteit van de taal – je kunt er ‘alles’ mee zeggen. Het tweede komt van de Franse filosoof Michel Foucault (1926-1984) en handelt over de manier waarop vertogen macht uitoefenen zonder dat we het beseffen. Een dergelijke machtsuitoefening op grond van taal kan slechts omwille van de arbitrariteit, vandaar dat De Saussure eerst aan bod komt. Ik eindig mijn tekst met een schijnbaar ander onderwerp – identiteit. Schijnbaar, want wie wij zijn, heeft alles te maken met taal en vertoog.

De Saussure: woorden kunnen ‘alles’ betekenen

Een geliefkoosde menselijke activiteit is praten, in discussie treden met anderen. Elke televisiezender heeft wel een aantal ‘talkshows’ lopen. Als je daar als toeschouwer naar kijkt en luistert, kom je vaak tot de vaststelling dat mensen langs elkaar heen praten zonder dat ze het beseffen. Dat is niet alleen het geval in dergelijke ‘shows’ – het woord alleen al – waar het accent op ‘scoren’ ligt en de luisterbereidheid gering is. De toren van Babel, de bijbelse metafoor voor een spraakverwarring, is simpelweg een alledaagse realiteit, en veel discussies komen neer op semantische misverstanden. Mensen kennen verschillende betekenissen toe aan dezelfde woorden zonder zich daarvan bewust te zijn, met als gevolg een oeverloos langs elkaar heen. Zelfs indien dat bewustzijn daagt, blijft het moeilijk: ‘Nee, dat bedoelde ik niet, wat ik eigenlijk wilde zeggen is...’

De verklaring voor dergelijke misverstanden vind ik bij een auteur die voor een paradigmatische verschuiving gezorgd heeft in de lin-

'De grenzen van mijn taal betekenen de grenzen van mijn wereld.'
- Ludwig Wittgenstein

Woorden scheppen werkelijkheid. Onze taal is ons denken, ons handelen. In deze tijd zien we veel gedoe over taal. Woorden zijn beladen geraakt, er komen nieuwe woorden die ook weer voor ophef zorgen. Taal kan vernieuwing stimuleren en belemmeren. Wanneer en waarom maken we ons eigenlijk druk om de woorden die we gebruiken?

Socioloog Christien Brinkgreve en de andere schrijvers van *Taalkracht* zien overal taalgebruik veranderen. Financiële taal neemt andere domeinen over zoals het onderwijs en de zorg, de DSM is de dwingende taal geworden in de psychiatrie, organisaties drukken zich uit in verhullende taal, musea moeten op eieren lopen als ze woorden zoeken bij hun beelden. Zij gaan op zoek naar taal die recht doet aan onze ervaringen, taal die ons niet insnoert in het heersende vertoog.

In *Taalkracht* presenteert een rijk palet van schrijvers betekenisvolle taalverschuivingen. *Taalkracht* waarschuwt en enthousiasmeert, roept op en geeft duiding. Een boek voor iedereen die beter wil begrijpen hoe woorden onze werkelijkheid maken en breken.

Met een inleiding van Paul Verhaeghe en bijdragen van onder andere Trudy Dehue, Adriaan van Dis, Eric Koenen en Jim van Os.

